

Apie savąją istoriją*

Kažkada vienas eruditas yra pasakęs, kad joks sveikai protaujantis žmogus niekada neskaito knygos nuo pradžios iki pabaigos. Sveikai protaujantis žmogus perskaito tik jį dominančias vietas, visa kita praleisdamas. Ypač sveikai protaujantys – protingiausieji – skaito ne knygas, bet ką nors apie jas, paprastai recenzijas. Deja, eruditas nepaaikškino, kaip reiktų įvardyti tuos, kurie rašo recenzijas, o ypač daugiau kaip pusės tūkstančio puslapių studijų recenzijas.

Viliuosi, kad šiuo atveju erudito taisyklės negalios. Viltis remiasi prielaida, kad 579 puslapių Česlovo Laurinavičiaus ir Vlodo Sirutavičiaus studija „Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11“ liečia visus mus, tiesioginius ir netiesioginius 1988–1990 m. įvykių dalyvius.

Vien smalsumo vedami akį į ją mestels ne vienas, ypač tie, kurie betarpiškai ir nebūtinai Vilniuje prieš kelis dešimtmečius suko(si) lietuvių tautinį išsivaduojamąjį judėjimą. O juolab studijos pasirodymui sutapus su Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio dvidešimtmečio minėjimu.

Bus emocijų skaičiuojant, kiek kartų kas ir kokiame kontekste yra paminėtas, o jeigu ne, tai kodėl? Natūralu ir žmogiška.

Bus (jau yra) ir mazochistinių apraiškų, kurias skleis nesugebėję įveikti minėtų puslapių, tačiau linkę pasišaipyti, esą „paviršutinišku žvilgsniu permetus veikalą aišku, kad jis nėra išsamus“.

* Č. Laurinavičius, V. Sirutavičius. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11. Vilnius: Baltos lankos, 2008. 579 p.

Kadangi studija – tai politinė 1988–1990 m. istorija, bus ir diskusijų, ką reiškia istorija Lietuvai: istorija kaip sektinų pavyzdžių kolekcija? istorija kaip nacijos būties prasmė? istorija kaip politikos argumentas?

Atvirai pasakius, tokiaime fone skleidžiasi visi bandymai peržengti „gyvosios dabarties“ slenkstį. Tik šį kartą tas slenkstis labai aukštas. Neatsitiktinai studijos autoriai pratarmėje užsimena apie veikalo rašymo sunkumus. Jis paremtas „... ne tik archyviniais dokumentais (kurių palyginti yra negausu), bet ir aprašomojo laikotarpio dalyvių prisiminimais bei vertinimais, tarp jų ir pačių autorių“. Dėl didesnio knygos subjektyvumo autoriai prašo skaitytojų atlaidumo. Kitaip tariant, tai jų, autorių, 1988–1990 m. įvykių interpretacija, kurios nereikia suprasti kaip fakto, galutinio apibendrinimo ar galutinės tiesos. Vien ši atvirai išsakyta potekstė byloja, kad pateikiama istorija yra ne tik rekonstrukcija, bet ir konstrukcija.

Rekonstravo autoriai ilgai, žinau, daugiau kaip trejus metus. Neabejoju, čia padėjo istorikų archyviniai ir šaltiniotyriniai instinktai. Net turint viziją „kaip buvo iš tikrųjų“, reikia įsitikinti esamų chronologijų, gyvųjų ar nekalbančių liudininkų parodymų patikimumu ir t. t., ir pan.

Šioje virtuvėje šeimininkavęs supras, kad joje būna visko. Ir skausmų, kai sužinai, kad šaltinius sunaikinome patys, savomis rankomis (pavyzdžiui, sudeginome, kaip chunveibinai, „Pravdos“ rinkinius). Ir pasitenkinimo, kad ne vienas išsaugojo nuotrauką, kuri pasako kur kas daugiau nei rašytinis dokumentas.

Regis, įtakos turėjo ir autorių ambicija pateikti 1988–1990 m. politinę lietuvių istoriją ne tik kaip studiją, bet ir kaip sintetinę, iš esmės vadovėlinės istorijos atributus atitinkančią istoriją. Tai atsakymas tiems, kurie gali stebėtis, kodėl kiekviena struktūrinė Č. Laurinavičiaus ir V. Sirutavičiaus 1988–1990 m. Lietuvos istorijos dalis skaidoma į smulkesnes ir smulkiausias. Pavyzdžiui, ketvirtoji dalis „Pirmieji Sajūdžio žingsniai“ struktūriškai pateikiama nuo „4.1. Kova už

būvį“ iki „4.6.3. Aleksandro Jakovlevo misija“. Dėliokite – 1988 m. birželio 3 d., ..., 1988 m. rugpjūčio 11–13 d. Šiuo atveju daugtaškis – tai dvidešimt skyrių ir poskyrių, dvidešimt, autorių nuomone, vertų fiksuoti ir aptarti datų, faktų. Panašiai su visomis dvidešimt keturiomis istorijos dalimis ir jas sudarančiais 241 (du šimtai keturiasdešimt vienu) skyriumi ir poskyriu, t. y. mažiausiai du šimtai keturiasdešimt viena politinės istorijos dėmesio verta data, faktais.

Žinoma, aritmetiniai įgūdžiai čia demonstruojami ne tam, kad surastume vietos įterpti šiaip jau banalų posakį, esą džentelmenai dėl faktų nesiginčija. Įvadinis autorių nuoširdumas, priešingai, tarsi kviečia apie pasirinktą faktografijos pynę diskutuoti. Aiškios yra ir jų pasirinktos konstruktyvios diskusijos ribos, tai pynei suteikiančios prasme, o būtent atsakymas į klausimą, *koks buvo lemiamas Lietuvos valstybės atkūrimo veiksnys?*

Beje, šis klausimas ne pirmą kartą keliamas politinei XX a. Lietuvos istorijai.

Prisiminkime, kaip į jį atsakome Vasario 16-ąją.

Pabudę iš baudžiavinio miego „Aušros“ ir „Varpo“ laikų veikėjai išskėlė istorinį tikslą: nepriklausoma Lietuva, nusikračiusi svetimų ir savų despotų. Šiam tikslui pasiekti buvo parengta politinė programa. Lietuvių etnografinėje erdvėje tarp Rusijos ir Vokietijos atkurti Lietuvą kaip atsvarą Lenkijai. Apmąstytos ir vidinio susitelkimo prielaidos. Lietuvių daugumos gyvenamas kaimas maitinsiąs miestus, kurių gyventojų didžiąją dalį sudarysią žydai, o užsimezgęs savitarpiskai naudingas sugyvenimo ryšys skatinsiąs ir masinį vadinamųjų Lietuvos lenkų atvirtimą į lietuvius. Žinia, tai liko tik optimistinė vizija. Pirmojo pasaulinio karo audrose griuvus imperijoms ir atsiradus politinei tuštumai, Rytų Europoje valstybės turėjo kurtis nepaprastai greitai. Lietuviams pakako jėgų vizijai iškelti, tačiau praktinį jos įgyvendinimą lėmė tarptautinė konjunktūra. Koks santykis tarp lietuvių politinės vizijos ir tarptautinės konjunktūros, ginčijamės iki šiol.

O apie Kovo 11-ąją?

Partizanų slėptuvėse ir bunkeriuose, konclagerių barakuose ar Lietuvos SSR užkulisuose įvairūs spalvoti – geltonos, žalios, raudonos – blykstelėjimai ir „Amerikos balsas“ įkvėpdavo atgimimo viltį. Kita vertus, sovietinis režimas, nepaisant totalitarinio pobūdžio, sudarė galimybes Lietuvoje, su Vilniumi, Kaunu ir Klaipėda, plėtoti tam tikrą ūkio bei etnografinės kultūros savastį, o sovietinė, vadinamoji tautų „suklestėjimo ir suartėjimo“, doktrina iš pradžių netgi lėmė tam tikras lietuvių visuomenės kokybes. Būtent šių tendencijų samplaika buvo labai svarbi XX a. pabaigoje atgimstant Lietuvos valstybei, juolab kad demokratinių laisvių bei teisių principai buvo virtę neatskiriama tarptautinės politikos dalimi. Tačiau kokia reali koreliacija egzistavo tarp šių tendencijų, buvo galima tik spėlioti.

Kitaip tariant, buvo galima aiškinti, kad Lietuvos Tarybą sudarė tik dvidešimt narių, o tuometinė tarptautinė bendruomenė nebuvo, švelniai tariant, suvokusi iki galo demokratinių laisvių bei teisių principų reikšmės geopolitikai. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis iš esmės buvo ne tiek kiekybinė, konkrečiais narystės skaičiais grindžiama struktūra, o nacijos dvasios išraiška, besusiliejanči su to meto europine (pasauline) bendradarbiavimo, laisvos konkurencijos, teisės viešpatavimo, pagarbos žmogaus teisėms dvasia.

Su sielomis, žinia, iki šiol turime problemų. Jas spręsti ne istorikų, net ne filosofų, o juolab politikų darbas. Tad palikime jas joms pačioms. Įsiklausykime į ką tik mūsų pergyventą istoriją, politinę istoriją tyrusiųjų atsakymą. O jis, regis, toks.

Socialine ir politine prasme XX a. pabaigos lietuvių tautinis išsivaduojamasis judėjimas buvo lemiamas Lietuvai atsikurti. Tačiau geopolitine prasme jis pats vienas sukurti valstybę neturėjo galimybių. Geopolitiškai jis buvo per silpnas. Kita vertus, Vakarų geopolitinis vaidmuo, nors ir lemiamas krizei SSRS kilti, toks nebuvo Lietuvos valstybės atsikūrimui. Nes Vakarai tame procese iš esmės užėmė tik pasyvią poziciją.

Šiuo atveju – tai ne sofistikaacija. Tai ne „nuo... iki“ susipažinusiojo su studija „Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11“ sukonstruota intriga. Tai studijos autorių kvietimas ir toliau dalyvauti kuriant savo istoriją.

RAIMUNDAS LOPATA